

УДК 343.98

Г.С. Бідняк, старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

К.М. Пантелєєв, кандидат медичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ МЕДИЧНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ОГЛЯДУ ПОШКОДЖЕНЬ ОДЯГУ ТРУПА НА МІСЦІ ЙОГО ВИЯВЛЕННЯ

Досліджено питання щодо участі судово-медичного експерта під час огляду ушкоджень одягу трупа на місці його виявлення, проаналізовано думки провідних науковців з цього приводу. Надано пропозиції щодо огляду одягу трупа, його вилучення та пакування з метою збереження слідів для подальшого експертного дослідження.

Ключові слова: судово-медичний експерт, слідчий, ушкодження одягу, огляд трупа.

Исследованы вопросы, касающиеся участия судебно-медицинского эксперта при осмотре поврежденной одежды трупа на месте его обнаружения, проанализированы позиции ведущих ученых по этому поводу. Даны предложения по поводу осмотра одежды трупа, ее изъятия и упаковки с целью сохранения следов для дальнейшего экспертного исследования.

The issue of the participation of a forensic expert during examination of damage clothes of the corpse at the site of its discovery were studied; opinions of leading scientists on this matter were analyzed. The proposals on investigation of corpse's clothes, its extraction and packaging to preserve traces for further expert study are submitted.

У судово-медичного експерта під час дослідження ушкоджень живих осіб чи трупів часто-густо виникають великі труднощі з визначенням характеру цих ушкоджень (рубані, різані, забиті рани), послідовності їх завдання, знарядь, якими їх могло бути завдано, тощо. Під час проведення експертизи ушкоджень у живих осіб ці труднощі пов'язані зі змінами первісної форми рани у процесі її утворення, які зумовлені розбіжностями її країв, а у пізніший термін — результатом її хірургічної обробки та наслідком процесів загоєння. Проведення судово-медичної експертизи ушкоджень на трупі ускладнюється здебільшого через розвиток трупних явищ.

Дані, які отримують під час дослідження тіла потерпілого, може бути доповнено за результатами вивчення його одягу. Одяг як штучний покрив, що захищає тіло людини від впливу зовнішнього середовища, першим сприймає дію ушкоджувального

фактора (тупого чи гострого знаряддя, кулі, високої температури тощо). А отже, наявність одягу змінює картину ушкодження на тілі потерпілого, насамперед на його шкіряних покровах, порівняно з ушкодженнями відкритих ділянок тіла (наприклад, у разі автотравми сліди протектора шин автомобіля внаслідок переїзду потерпілого виявляють на його одязі набагато частіше, ніж на тілі). У разі вогнепальних ушкоджень наявність одягу має вирішальне значення для визначення дистанції пострілу, адже одяг може цілком затримати сліди близького пострілу, і на шкіряних покровах потерпілого їх не буде.

Природно, що затримувальна дія одягу значною мірою залежить від його товщини і щільності. Чим більше шарів вбрання і чим вони товщі та щільніші, тим більш вираженою (за інших рівних умов) є затримувальна дія одягу. Наприклад, у разі ушкоджень рейковим транспортом наявність і виразність на трупі смуги тиску — основної ознаки переїзду колесом цілком залежать від товщини і щільності одягу. У разі пострілу дробовим зарядом багат шарова щільна одяга затримує частину дробин, і ті не вражають тіло потерпілого. Одяг захищає шкіряні покриви тіла і від впливу високої температури, однак у випадку його загоряння він сам може бути джерелом важких опіків у потерпілого.

Як свідчить аналіз наукової літератури, окремі питання ушкоджень на тілі постраждалого досліджували такі вчені, як М.Ф. Кривошапкін, А.Ф. Лісіцин, А.А. Лопатьєв, М.М. Тагаєв, М.І. Пірогов. Проте деякі аспекти дослідження цієї проблематики потребують додаткового висвітлення.

Метою статті є дослідження участі судово-медичного експерта під час огляду ушкоджень одягу трупа на місці його виявлення.

Враховуючи, що зовнішній стан одягу має суттєве значення для встановлення механізму події, після огляду трупа та опису в протоколі його положення відносно певних об'єктів, пози тощо фіксують (не змінюючи пози трупа) тип, фасон, стан вбрання, наявність або відсутність на ньому окремих елементів, розривів, нашарувань, його відповідність розмірам потерпілого тощо. Особливо докладно описують основні частини одягу у разі виявлення невідомого трупа, у тому числі фіксують, наскільки туго зав'язана краватка, пояс, наявність коштовних прикрас тощо. Потім труп перевертають, одяг досліджують з протилежного боку, з'ясовують наявність сторонніх мікрооб'єктів, вивчають вміст кишень. Під час огляду всі елементи вбрання по черзі знімають, встановлюючи перед цим відповідність пошкоджень одягу ушкодженням на трупі, а також напрямок волокон у краях пошкоджень на одязі. Фіксують також відповідність верхніх і нижніх елементів одягу, його запах, ступінь вологості, локалізацію, розміри та колір плям, ступінь просочення ними тканини, наявність бирок про місце виготовлення одягу.

У протоколі зазначають про будь-який безлад в одязі, адже стан одягу (піднята, зім'ята, зміщена) може свідчити про боротьбу (самозахист), передсмертні рухи потерпілого, переміщення трупа. У разі волочіння тіла по землі утворюються горизонтальні згини одягу, забруднені із зовнішнього боку та цілком чисті у складках. У протоколі також зазначають наявність вбрання, що не відповідає зросту трупа, різкої різниці в якості верхнього та нижнього одягу, що може свідчити, зокрема, про належність одягу іншій людині.

Крім того, фіксують наявність на одязі слідів крові, сперми, сечі, слини, кала тощо, адже їх вид, форма, напрямок, розмір, колір, розташування, ступінь просо-

чування ними тканини дозволяє дійти певних висновків. Зокрема, сліди сперми можуть свідчити про наявність статевого акту; виділення калу, сечі характерні при асфіксії; розташування та напрямок слідів крові може вказувати на положення тіла під час спричинення ушкоджень; сильне просочування кров'ю окремих частин одягу та значна довжина таких потоків свідчить про тривале перебування тіла у певному положенні. Забруднення одяжі потерпілого певними матеріалами, наявність певних запахів іноді вказують на професійну належність її власника.

Якщо окремі частини одягу зняті та знаходяться поряд з трупом, їх також ретельно оглядають, оскільки це може допомогти з'ясувати окремі обставини події (наприклад, під час вчинення самогубства із застосуванням рушниць взуття з однієї ноги може бути зняте з метою натискання курка пальцем).

Зазвичай умови, за яких відбувається огляд трупа й одягу на місці події, не дозволяють докладно виявити всі ушкодження. Тому судово-медичний експерт має завчасно зорієнтуватися щодо розташування і характеру ушкоджень трупа, кваліфіковано вилучити пошкоджені предмети одягу для надіслання їх на лабораторне дослідження.

Огляд предметів одягу проводять у тій послідовності, в якій він надітий на трупі. При цьому вживають заходів із запобігання втрати важливих речових доказів: стрільних куль і їх часток, дробинок, кісткових уламків, осколків скла тощо. Це має важливе значення насамперед, коли йдеться про вогнепальні ушкодження і ці предмети виявляють навколо вхідних і вихідних отворів (найчастіше на предметах одягу зі щільних, товстих і особливо багат шарових матеріалів). Осколки скла іноді знаходять при автотравмах.

У зоні вхідних вогнепальних отворів можуть виявляти осколки оболонки і сердечника кулі (утворюються у разі застосування деяких куль спеціального призначення, а також звичайних куль, які після подолання відповідної перешкоди деформуються і розриваються на шматки). Такі осколки можуть знаходитися як на поверхні одягу навколо вхідного отвору, так і в його структурі, зокрема, у внутрішніх його шарах (у разі ушкоджень багат шарового одягу). Усі осколки кулі витягують, описують їх розміри і розташування щодо центрів основних вхідних отворів усіх «осколкових» ушкоджень.

Порядок виявлення і вилучення зазначених об'єктів має бути зафіксований слідчим в описовій частині протоколу огляду місця події, що стосується огляду трупа. З метою запобігання втрати осколків труп перед оглядом доцільно перемістити на брезент відповідних розмірів або інші придатні предмети (носилки, простиралла, ковдри). Ці самі предмети використовують і під час транспортування трупа до секційної зали, уживаючи заходів для запобігання його забрудненню.

Для того, щоб виявлені об'єкти набули статусу доказів, потрібно їх правильно зафіксувати. У протоколі доцільно зазначити такі відомості:

- найменування наявних на трупі предметів одягу із зазначенням їх кольору;
- стан одягу на трупі (розстебнутий тощо);
- наявність забруднень чи виділень людини та їх розташування;
- наявність ушкоджень.

Найпоширенішими помилками, які часто-густо допускають особи, що проводять огляд, є такі:

- знятий після огляду одяг з пошкодженнями знову надягають на трупа;

– одяг оглядають безпосередньо на тілі трупа, не знімаючи.

Такі дії неминуче призводять до втрати важливих деталей, забруднення одягу сторонніми речовинами, не пов'язаними з подією злочину, тощо, що може спричинити експертну помилку під час подальшого огляду трупа в секційній залі.

У контексті цієї проблематики сумнівною є думка К.І. Татієва (1928 р.) та І.В. Скопіна (1955 р.), що транспортування оголеного трупа призведе до повної зміни картини в зоні ушкоджень. Проте істотних змін пошкодження на одязі трупа зазнають саме під час транспортування трупа в одягнутому вигляді. Водночас у разі транспортування трупа без одягу пошкодження на одязі збережуться у своєму первісному вигляді за умови правильного його пакування. Для запобігання ушкоджень на трупі після зняття одягу тіло можна загорнути у простирадло [1, с. 13].

Крім того, якщо одяг не зняти з трупа до моменту його дослідження в лабораторії, він може піддаватися численним механічним впливам, у тому числі під час динамічної стадії огляду трупа на місці події, внаслідок зіткнення поверхні одягу зі стінками кузова автомобіля під час транспортування, під час перенесення трупа в морг і роздягання його перед судово-медичним дослідженням (зокрема, легко руйнуються під час механічного впливу сліди протекторів шин автомобілів, утворені земляними накладеннями на одязі трупа, через те, що частини, які утворюють ці сліди, обсипаються). Сліди-відображення, які мають велику цінність для різних експертиз, у результаті маніпуляцій з трупом можуть втрачатися цілком або частково (перетворюючись на сліди-мазки).

У разі вогнепальних пошкоджень на одязі трупа особливу увагу варто приділити порохом зернам та їх часткам. Тільки на місці події судово-медичний експерт бачить повну картину їх розташування навколо вхідного отвору. Велика частина пороху утримується на одязі неміцно і надалі легко губиться (обсипається), що призводить до зміни первісного вигляду зони вхідного вогнепального отвору.

Через відсутність надійних методів запобігання від опадання порохом зерен та їх часток з поверхні одягу під час його огляду на місці події слід ретельно досліджувати поверхню навколо вхідних отворів та у разі виявлення порохом відкладень вимірювати їх діаметр і фотографувати загальний вигляд поверхні навколо вхідного отвору. При цьому доцільно вилучити кілька зерен пороху, якщо вони неміцно тримаються на поверхні одягу (що, відповідно, слідчий відображає у протоколі огляду місця події). Вилучені зерна пороху надсилають на лабораторне дослідження разом із предметами одягу.

На відміну від порохом зерен, відкладення кіптяви від пострілу міцніше утримуються на одязі. Частковій зміні (змазуванню) може піддаватися лише кіптява димного пороху, що має вигляд шару пухких накладень. Діаметр відкладень кіптяви, її колір, характер країв на одязі трупа обов'язково треба відображати у протоколі огляду. Така оцінка пошкоджень одягу трупа разом з іншими відомостями дозволить відновити картину події злочину.

Приклад з практики

Сусіди по квартирі почули звук глухого пострілу в кімнаті гр. С. і, зробивши спробу увійти до неї, переконалися, що двері зачинені. Слідчий, який виїхав на місце події, змушений був зламати двері, що виявилися зачиненими на дверний гачок. Вікно кімнати було відчинено навстіж. На ліжку, розташованому біля стіни ліворуч від входу, знаходився труп гр. С.

Труп чоловічої статі лежав на спині, ноги звисали на підлогу. На білизні праворуч від трупа лежав пістолет «ТТ», у вікні для викидання гільз якого знаходилась стріляна гільза. На трупі були надягнені штани і сорочка. Під трупом знаходився овчинний козушок.

Під час огляду трупа було встановлено вхідний вогнепальний отвір з ознаками пострілу «в упор» (отвір з дефектом тканини 0,9 см, з незначними надривами шкіри по краю і нальотом кіптяви завширшки 1 см), розташований на 2 см вище лівого соска. На спині виявлено два вихідних отвори розміром 0,5x0,7 см кожний. Один з них розташовувався у нижньому куті лівої лопатки, другий — по лівій задній пахвовій лінії, ліворуч, на рівні VII ребра. Сорочка була рясно просочена кров'ю, воріт її розстебнутий. Спереду на сорочці відповідно до вхідного отвору на шкірних покривах пошкоджень не виявлено, на спинці сорочки наявні два вихідних отвори з локалізацією відповідно до ушкоджень шкірних покривів трупа.

Під час подальшого огляду великою несподіванкою виявився ще один вхідний отвір на трупі, розташований у зоні правого стегна по зовнішній його поверхні, на 5 см нижче гребеня клубової кістки. Навколо розташовувався інтенсивний темно-сірий наліт радіусом 2—2,5 см. Під час огляду знятих із трупа штанів на підкладці правої кишені було виявлено ознаки пострілу в межах механічної дії порохових газів (для пістолета «ТТ» — не далі 1—3 см). Зокрема, були наявні чотири надриви матеріалу завдовжки 1,5—3 см кожний, що виходили з одного центру, які утворювали типове хрестоподібне пошкодження. Зовнішня поверхня матеріалу по краях пошкодження була покрита темно-сірим нальотом. На витягнутому з-під трупа козушку був лише один отвір, що йшов зсередини назовні, розташований на спинці ліворуч.

Зазначене дозволило скласти уяву про деталі обставин події, що потім було підтверджено іншими матеріалами кримінального провадження. Встановлено, що було здійснено два постріли: один в упор в зону серця, а інший майже в упор в зону правого тазостегнового суглоба. Під час першого пострілу гр. С. сидів на ліжку спиною до лівої від входу стіни, біля якої стояло ліжко. На плечах у С. був накинутий козушок. Під час пострілу комір сорочки був розстебнутий. Куля пройшла крізь серце, вийшла в нижній кут лівої лопатки. Потім вона пробила сорочку і козушок та мала вдаритися у ліву від входу стіну кімнати на висоті близько 150 см від підлоги (відповідно до висоти вхідного і вихідного отвору, якщо допустити, що гр. С. сидів у природній позі, тобто не згинаючись вперед і не відкидаючись назад). Поранення було смертельним, і гр. С. упав на ліжко. Кистю правої руки, в якій знаходився пістолет, він конвульсивно зжав рукоятку і спусковий гачок пістолета, у результаті відбувся другий постріл. При цьому в момент конвульсивного згинання м'язів кисть правої руки була повернена всередину, і дуловий зріз пістолета виявився спрямованим у зону тазостегнового суглоба, у положенні стволу майже знизу догори.

Під час подальшого огляду місця події було знайдено відстріляну гільзу та дві стріляні кулі. Одна з них знаходилася на ліжку. На лівій від входу стіни було виявлено свіжу вм'ятину від кулі, розташовану на висоті 152 см від підлоги. Другу кулю було виявлено на підлозі біля правої стіни.

Отримані дані дозволили дійти висновку, що ушкодження було завдано власною рукою гр. С. У подальшому цей висновок було підтверджено результатами слідчих дій.

Отже, завдяки кваліфіковано проведеному огляду предметів одягу трупа на місці їх виявлення можна отримати важливі дані для з'ясування обставин події. Водночас недоліки, допущені під час огляду одягу, надалі нерідко виявляються не-виправними і можуть унеможливити надання відповіді на низку запитань, які цікавлять слідство. Це пояснюється тим, що під час подальшого дослідження одягу в морзі і лабораторії експерту часто-густо надається вже змінена порівняно з первісною картина наявних на ньому пошкоджень.

Список використаної та рекомендованої літератури

1. *Пантелєєв К.М.* Медико-криміналістична експертиза при розслідуванні злочинів, пов'язаних з тілесними ушкодженнями чи смертю особи : навч. посіб. / К.М. Пантелєєв, О.В. Лускатов ; заг. ред. С.І. Мінченко. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. — 351 с.

2. *Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України»* : станом на 05 листоп. 2016 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4652-17>.

3. *Судово-медична експертиза у кримінальних справах* : навч.-практ. посіб. / [Войченко В.В., Мішалов В.Д., Пантелєєв К.М., Шиян А.Г.]. — 2-е вид., доп. і перероб. — Дніпропетровськ : Дніпроп. держ ун-т внутр. справ, 2010. — 344 с.

4. *Тагаєв М.М.* Судова медицина : підручник / М.М. Тагаєв ; за заг. ред. проф. О.М. Бандурки. — Харків : Факт, 2003. — 1253 с.